

امامزاده

امامزاده علیه السلام
نظاره الدین
سید

نگاهی پژوهشی و تصویری
به بقاع متبرکه امامزاده‌های تهران

به کوشش
رضا مختاری

فهرست

۶	پیشگفتار
۸	مقدمه
۲۰	شرح حال حضرت امامزاده سید ناصرالدین
۳۳	جغرافیا
۳۶	تاریخ تاراج
۲۹	تاریخ
۳۳	بارگاه در گذر تاریخ
۳۴	همسایه‌های امامزاده
۳۷	زیارت
۴۲	رسوم، تدوینات
۴۷	آستان‌گردی
۴۸	نیم‌نگاهی به آستان امامزاده سید ناصرالدین
۵۶	ورودی بنا، کلیت
۵۸	ایوان
۶۲	کلیت حیاط، ضریح
۶۸	شیستان‌ها، صحن شمالی
۸۰	منابع

پیشگفتار

ایرانیان از نخستین روزهای ظهور اسلام با افغوش باز بد برای دین حنیف شدند. از همان ابتدا محبت پیامبر اکرم (ص) و خاندان پاکش را به چشم مردم این سرزمین جای گرفت و «سادات» به عنوان نوادگان رسول گرامی اسلام در میان مردم ریشه دواند و بالا پیدا کردند. به ویژه آن گاه که دینیه ای از سلاطین ایشان بر خوردار از رشدهای اخلاقی و فضائل و مناقب نبی مکرم اسلام و خاندان پاکش بودند. از جمله این نوادگان رسول خدا، امیرالدینانی بودند که خلفای بنی امیه و بنی عباس جایگاه و نقش اجتماعی آنها را در هدایت و روشنگری افکار عمومی، محل مداوم حکومت طایفانه خود می دانستند و حضورشان را در میان مردم بر نمی تابیدند و به شیوه های مختلف در صدد آزار و شکنجه و حتی قتل آنها بر می آمدند. هجرت این امامزادگان به مناطق مختلف ایران درهای از کینه و عداوت امویان و عباسیان نسبت به آنها نمی کاست و مز دوران خلفا هر کجا نام و نشانی از آنها می یافتند، به سراغشان می رفتند و به بدترین شیوه آنها را به شهادت می رساندند. این رفتار خلفا آنها را به خواسته هایشان نرساند و حتی موجب افزایش علاقه مردم به این خاندان شد. هر چایکی از نوادگان رسول گرامی اسلام سر بر زمین گذاشت، به مرور بار گاهی بر فراز قبرش استوار گشت و نشانی شد برای یادآوری مبارزه با ظلم و محلی برای زیارت مردم و اظهار ارادت آنها نسبت به خاندان پاک پیامبر اسلام (ص). به ویژه این که

پیامبر^ص نیز به اهمیت زیارت بر گذشت و فضیلت زیارت مرقد این بزرگان اشاره داشته است. از رسول مکرم اسلام^ص نقل است که به علی علیه السلام فرموده اند:

«يا ابا الحسن! ان الله جعل قبرك وقبر ولدك بقاعا من بقاع الجنة وعرضا من عرصاتها وان الله جعل قلوب نجباء من خلفه وصفوته من عباده تحن اليك وتحمل المذلة والاذى فيكم فيغفرون قبوركم ويكثرون زيارتها فقل اللهم اني الله مودة منهم لرؤسوله، اولئك يا علي المنحضورون يشفاعة والوارثون عوضي وبنو واري غدا في الجنة» (تهذيب الاحكام، شيخ طوسي، ج ۶ ص ۲۷)

ای ابا الحسن قبر تو و فرزندان در پیشگاه خداوند متعال چون قطعه‌ای از خاک بهشت و خانه‌ای از خانه‌های آن است. لطف خدا در جای بندگان برگزیده و مخلص به سوی شما مشتاق است و در راه زیارت شما سخنی زیاده‌ای نیست، قبور شما را آباد می‌سازند و همواره برای تقرب به خدا و دوستی پیامبرش به زیارت شما می‌آیند. یا علی! شفاعت من مخصوص این گروه خواهد بود و آنان بر حوض من وارد خواهند شد و ایشان فردا زیارت کنندگان من در بهشت خواهند بود.

بنابر این حضور بقاع مبارکه امامزادگان در جای جای شهرهای نشان از این ارادت و دلچسپی دارد؛ از آن‌جایی که در آفرینش‌های هنری معماران و در طراحی بنا، گنبد، مناره‌ها و ضریح و هنر نمایی هنرمندان در استفاده از انواع هنرهای تزیینی چون کاشی‌کاری، آینه‌کاری، خاتم‌سازی، گچ‌بری، نقاشی روی چوب و دیوار، طلاکاری، کتیبه‌نویسی و... جلوه‌گر است.

بسیاری از زیارت‌گاه‌ها، علاوه بر آن که زیارت‌گاهند، جلوه‌گاه عشق و محبت به خاندان پیامبر مکرم اسلام^ص و پهنه‌ای برای تجدید عهد و ابراز عبودیت و فرمان‌برداری و سرسپردگی نسبت به ذات اقدس باری تعالی هستند. این زیارت‌گاه‌ها محلی هستند جهت ابلاغ پیام عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی و این پیام‌ها را می‌توان در آیات قرآن و اشعار شعری نظیر محتشم کاشانی و زیارت‌نامه‌هایی مانند زیارت عاشورا با مضامینی چون «انی بسم الله الرحمن الرحیم و خرب لمن حاربکم» مشاهده کرد که از یک سو مرتبه بر اهل بیت و یادآور مظلومیت در به و آن رسول و از سوی دیگر اعلام موضع در برابر هر نوع رفتار ستمگانه هستند.

هر چند بسیاری از امامزادگان مدفون در بقاع مبارکه شهر تهران شهرت ملی و حتی جهانی دارند؛ مؤسسه نشر شهر وابسته به سازمان فرهنگی - هنری شهرداری تهران بر آن شد تا در قالب کتاب‌هایی مستقل و جهت آشنایی بیشتر شهروندان، به معرفی هر یک از این بزرگان و بقاع آنها بپردازد. در اینجا یاد استاد فقید فرهیخته جناب آقای دکتر حسن حبیبی را گرامی می‌داریم که فکر اولیه این اقدام مرهون ایشان است و قرار بود نگارش مقدمه این مجموعه نیز توسط ایشان صورت گیرد. همچنین از جناب آقای رضا مختاری که گردآوری و تدوین این مجموعه را به عهده گرفتند تشکر و قدردانی می‌نماییم.

علی اکبر اشعری

مقدمه

کدام محقق است که در پی گشایش معماری مذهبی و بناهای مردم ایران باشد و بتواند بررسی بقاع امامزادگان و جایگاه آنان میان مردم این سرزمین و قوم چشم ببندد؟ مراکزی که تائیس شان نشان از تعلق خاطر و ارادت تاریخی مردم ایران به خاندان پیامبر اسلام^ص دارد و در آن‌ها می‌توان بناهای مردمی، هنر، معماری و مناسک ایرانیان را رصد کرد. ساخت مقبره برای بزرگان دین، رفتاری شیعی است و بررسی تاریخی بناهای یادبود و آرامگاه‌های به جا مانده از گذشته نشان می‌دهد که پس از مسجد پر تعدادترین بناهای مذهبی ایران بناهای آرامگاهی هستند. مه‌ترین بنای یادبود و زیارتگاهی که از ۳ قرن اول هجری قمری به جا مانده، مشهد علی بن موسی الرضا^ع است. در قرن چهارم و دوران زمامداری آل بویه و حکومت‌های شیعی محلی، ساخت بقعه بر آرامگاه بزرگان گسترش یافت و در دوره سلجوقی سنت احب از آرامگاه برای بزرگان چنان رونق گرفت که تعداد بسیار از مساجد پیشرفت در دوره صفویه نیز این سنت را ادامه دادند. البته آرامگاه‌های مذهبی اهمیت بیشتری یافتند. دوره قاجار هم گرچه نقطه عطفی در تاریخ ساخت بقاع یا آرامگاه نیست اما به هر حال با آن و افزودن آن به‌های تازه و خاصه‌های آن است که باید به آن پرداخت. باید بقع امامزادگان را احیای مهم و دارای معنوی و میراث فرهنگی و هنری این سرزمین دانست. مسکن و مرتبه این‌ها می‌تواند برای مقاصد مذهبی که در آن مکان‌ها می‌گزار می‌شده و می‌شود همگی نشان از جایگاه امامزادگان در زندگی مردم دارد. اهمیت نهادن رونی در زندگی امروز بر کسی پوشیده نیست و دین و زیارت و نهادن رونی را ترک نباید کرد. فضا و حال و هوای هر امامزاده به گونه‌ای طراحی شده که فضایی را برای زائران باورمند شکل دهد و او به مأمن و درمانگری پناه آورد که شنو است، حافظ اسرار است، خدای است و کند و واقع مشکلات است. و مگر نه این است که به زعم روان‌شناسان، هر چه محیط امن تر باشد، کسی که در آنجا جمع برای او در دلد می‌کند معتمدتر باشد. فرایند بالایش، که خود بخشی از درمان است، بهر اتمام خواهد گرفت.

از طرفی زیارتگاه‌ها نقش بسیاری در تأسیس و توسعه شهرها داشته‌اند. علاوه بر شهرهایی چون مشهد که مراکز امام‌خشم شیعیان موجب تأسیس و توسعه آن شده، مراکز امامزادگان نیز گاهی موجب ایجاد یک شهر - مانند قم - یا تبدیل محله‌ها و توسعه شهرها شده است. طبق یک سنت مفره‌سازی، در مجموعه‌های آرامگاهی باطراف، به مسافران، مساجد جامع، کتابخانه، صدقانه، کوچه‌ها، گریه‌ها، مفره، کتوتیر، بازار و غیر ساخته می‌شده است. بقاع امامزادگان در بسیاری از موارد هسته ساخت تاریخی شهرها بوده یا همچون هسته مرکزی باعث شهری شدن می‌گردیدند.

در ناره شهر تهران نیز به نسبت اگر بگوئیم مراکز امامزاده موجب رشد تهران، تهران شده، پژوهشگران بر این باورند که رفت و آمدهای مکرر شاه طهماسب به ری جهت زیارت امامزاده حمزه^ع که ایشان را حذاعزای خود می‌دانست باعث شد تا شاه مسووی به سرافقت توسعه قریه کوچک تهران بیفتد. علاوه بر نقش مهم امامزادگان در توسعه محلات و مناطق تهران، این نکته که محققان قدیمی ترین اثر باقی مانده از تهران را کتبه اسنان امامزاده سید اسماعیل^ع می‌دانند، حضور کلیدی بقاع امامزادگان را در حیات تاریخی و فرهنگی شهر تهران روشن‌تر می‌کند.

بهرغم وجود این وجوه مختلف و اثرگذار امامزادگان، آثار پژوهشی و ترویجی چندانی جهت معرفی ایشان وجود ندارد و یکی از معدود آثار ارزشمند در این زمینه، مجموعه کتاب‌های «امامزادگان تهران» است که بر نظر جناب آقای علی اکبر اشعری و توسط بنیاد ایرانشناسی منتشر شده است. در چیدن امروز، معرفی و آگاهی بخشی عمیق، رکن اصلی ضوابط یک فرهنگ محسوب می‌شود. در راستای چنین رسالتی، شایسته نیست تا به همین و تولید مجموعه‌هایی روی آورد که علاوه بر ارائه محتوای علمی با پردازش هنری و استفاده از روش‌های بدیع و نو در برقراری ارتباط میان مخاطب و محتوا بگذرد. مجموعه‌ای که پیش رو دارد با چنین رویکردی و به لحاظ تجربه‌ای تازه در عرصه گردشگری مذهبی بازویک در فرهنگ و با موضوع امامزادگان تولید و تدوین شده است.

در بخش اول هر کتاب از این مجموعه، معرفی و شناخت امامزاده آشنا خواهد شد، آن هم بر اساس مستندات تاریخی، کتیبه‌ها و نسب‌نامه‌ها. در بخش بعدی و فعیس، معرفی ایایی بقعه و محله‌ای بررسی می‌شود که بقعه یا «مگاه امامزاده» در آن قرار گرفته است. در این بخش، به بررسی گذشته بقعه می‌پردازد که اهمیت بسیار دانش و مخاطب از خلال تصاویر تاریخی، سیر و سیمای امامزادگان و به تبعه در گذر زمان و در حداثه‌ای تاریخی مهم آن آشنا خواهد شد. زیارت، عنوان بخش بعدی هر کتاب از این مجموعه است و همان طور که از نامش پیداست، هدف اصلی آن تبیین مفهوم، رتبه و کرامت اطلاعات مربوط به یارهای عمومی در بار امامزاده، تذکر آیین‌ها، آداب، رسوم و مناسک مربوط به زیارتگاه همراه با توضیحاتی درباره تولید استان و شیوه‌های مدیریت آن نیز در همین بخش آمده است. آخرین بخش اصلی هر کتاب از این مجموعه، «آستان گردی» نام دارد که در آن عکس‌ها و نگاره‌ها هم نشسته‌اند و من به صد فرامده تا مخاطب با سیر در جای جای استان، حال و هوای آن را تجربه کند. تصور جامع از اجزای استان و دریافت بکثرت تاریخی مربوط به بنا و آرایه‌های آن نیز از اهداف این بخش است و در انتها نیز مخاطب به همراه عکس‌ها با استان و نواحی می‌کند.

مجموعه کتاب‌های «آستان آسمان» حاصل کوششی است گروهی که شامل طراحان، سنجشگران، نویسندگان، پژوهش‌های تاریخی و میدانی، عکاسی، نگارش و ویرایش، طراحی گرافیک و مدیریت هنری و گرافیک است. گروه پس از یک دوره چند ماهه بررسی نمونه‌های موفق جهانی و پیش تولید به تدوین و تألیف مجموعه حاضر مشغول شدند. دیگر نکته شایان ذکر، عکاسی اختصاصی از بناهای مذهبی برای این مجموعه است که با حاکم بناها و بارها عکاسی است تا ماحصل سال‌ها حضور در مکان مشرب که در این میان باید از کوشش و همراهی همه پاراندر این مجموعه یاد کنیم به خصوص از تلاش‌های محسن ظهیری و علی هاشمی شهرکی.

انتشار این مجموعه بیش از هر چیز آغاز راهی ترفته است که از کاستی کژهای اعزین نیز به دور نیستند. امید که این مجموعه بتواند و منشأیی جهت تولید آثار علمی پژوهشی و در عین حال جذاب و هنرمندانه برای خزان معنوی و فرهنگی این سرزمین باشد.